

## POMIRENJE I EKUMENIZAM U KONTEKSTU KRIZE CIVILIZACIJE

Jure ZEČEVIĆ, Zagreb-Remete

### Sažetak

Proučavajući s teološkog motrišta i oslanjajući se posebno na dokument *Tertio millenio adveniente* autor u prvom dijelu identificira obilježja svjetske situacije na koncu drugog tisućljeća. Razmatrajući utemeljenost govora o krizi civilizacije, zaključuje da je aktualni govor o krizi i propasti civilizacije radi nekih milenarističkih razloga i očekivanja senzacionalistički i neopravdan, ali polazeći od činjenice da su sredstva samodestrukcije civilizacije danas neusporedivo moćnija nego li bilo kad ranije u povijesti opasnost propasti civilizacije i čovječanstva drži itekako realnom.

U svjetlu »dijagnostičiranog« stanja u drugom se dijelu govori o potrebi pomirenja u mnogostruko nepomirenom svijetu, posebno uzimajući u obzir »domaće« prilike. Ističe se da svaki teološki govor o pomirenju kao i svaka crkvena praksa naviještanja pomirenja treba imati u vidu mnogovrsne sastavnice procesa pomirenja, jer su uz oprost i pomirenje vezani i pravednost, i pamćenje dogođenoga, i priznanje krivice, i kajanje i spremnost da se počinjeno zlo nadoknadi.

Na temelju prikazane situacije u svijetu treći dio se bavi aktualnom ekumenskom situacijom. U pogledu učestalog govora o *krizi ekumenizma* zaključuje se da je ekumenizam danas u krizi vjerojatno samo onoliko i onako koliko i kako su Crkva i kršćanstvo u krizi, koliko i kako je civilizacija u krizi... S jedne strane nedvojbeno je, drži autor, da će raznovrsne i višedimenzionalne krize Crkve, svijeta i civilizacije morati imati svoj odraz i na ekumenizam. Politički događaji, kulturna, društvena, ekonomska pa čak i tehnička i informatička prožimanja utjecat će na intenzivnost i kakvoću ekumenskog gibanja, bilo da ga potiču, bilo da ga kočē, bilo da ga mijenjaju. No s druge strane ekumenizam nije bespomoćna, pasivna žrtva vanjskih čimbenika i utjecaja, budući da je njegova bit s onu stranu nacionalnoga, političkoga i ekonomskoga, budući da je njegova srž u sferi crkvenoga i duhovnoga. Upravo zato što je ekumenizam bitno religiozna stvarnost autor drži da tezu: »Ekumenizam je mrtav« treba vrednovati samo kao simplifikaciju ili parolu nedovoljno upućenih. Jer tko god ima u vidu višedimenzionalnost ekumenizma i brojnost njegovih sastavnica, među kojima one duhovne i molitvene nipošto ne zauzimaju posljednje mjesto, složit će se da dokle god i jedna jedina kršćanska duša želi jedinstvo (kao što ga je želio Isus), dokle god jedna jedina kršćanska duša moli za jedinstvo (kao što je molio Isus), ekumenizam – barem kao duhovna stvarnost – neće biti mrtav.

*Ključne riječi:* ekumenizam, pomirenje, kriza civilizacije, apokaliptički senzacionalizam, post-moderna, dijalog, konfesionalni odnosi.

## 1. O »krizi civilizacije«

Imajući u vidu pravu poplavu kojekakvih katastrofičnih najava i senzacionalističkih »proročanstava« o propasti civilizacije i čovječanstva po isteku drugog tisućljeća, zreo i analitičan govor o *krizi civilizacije* zahtijeva oprez i traži diferenciran pristup toj temi. Doduše, ozbiljna i objektivno utemeljena *futureologija* jasno naznačava opasnosti koje prijete civilizaciji, ali ih ne navodi kao neizbježnost nego kao mogućnost. Hoće li se mogućnost propasti civilizacije ostvariti ili će se čovječanstvo »probiti« do »bolje budućnosti« naročito danas ne ovisi samo o nekim izvanjskim čimbenicima nego uvelike i o samom čovjeku.

Je li dakle civilizacija danas ugroženija nego li u prijašnjim vremenima? S jedne strane boljim poznavateljima tijeka povijesti poznato je da je svaka ljudska generacija u većoj ili manjoj mjeri doživljavala svoje vrijeme kao vrijeme iznimno teških kriza. Pojave poput *hilijazma* odnosno *milenarizma*, kojega u br. 23 spominje i apostolsko pismo pape Ivana Pavla II. *Nadolaskom trećeg tisućljeća*<sup>1</sup>, pokazuju da je svaki prijelaz u novo stoljeće i naročito u novo tisućljeće obilježen apokaliptičkim očekivanjima, unatoč iskustvu da prethodni prijelazi iz jednog stoljeća (odnosno tisućljeća) u drugo nisu rezultirali najavljivanim katastrofama. U tome smislu govor o krizi i propasti civilizacije upravo u naše vrijeme, na koncu 2. tisućljeća, neopravdan je i ima obilježja *apokaliptičkog senzacionalizma*.

Međutim ako se s druge strane pođe od činjenice da danas postoje sredstva samodestrukcije civilizacije, neusporedivo moćnija nego li u bilo kojem trenutku dosadašnje ljudske povijesti, opasnost propasti civilizacije postaje itekako realna, bilo uslijed vojnih (npr. atomska, hidrogenska i neutronska bomba), bilo uslijed genetičkih ili pak ekoloških uzroka... Problem nipošto nije samo u efikasnosti kontrole nad sredstvima globalnog uništenja<sup>2</sup> nego možda još i više u relativizaciji i instrumentalizaciji etičkih načela prema kriterijima interesa pojedinca, skupine, nacije, znanstvene grane i slično. Hirošima, Nagasaki i Černobil npr. dostatno su svjedočanstvo o razaralačkoj moći ljudskih oružja i »oruđa«. Izumiranje vrsta, sve veći nedostatak pitke vode i zdrave, kemijski nezagađene hrane pokazatelj su ekološke ugroženosti čovjekove vrste. *Manipulacija genima* (sve do kloniranja i »genetskog inženjeringa«<sup>3</sup>), eksperimentiranje ljudskim embrijima po svaku cijenu

---

<sup>1</sup> Usp. Tertio millennio adveniente – Nadolaskom trećeg tisućljeća, Zagreb (Kršćanska sadašnjost) 1995., str. 30.

<sup>2</sup> Podsjećam ovdje na nedavnu operaciju srca Borisa Jeljcina i pitanje prijenosa ovlasti nad tzv. »nuklearnim gumbom«.

<sup>3</sup> Nakon nedavne vijesti o kloniranoj ovci *Dolly* pokrenuta je lavina rasprava o etičkim pitanjima vezanim uz kloniranje čovjeka. Bioetičke komisije upozoravaju da kloniranjem čovjeka realnom postaje opasnost da pojedini moćnici i bogataši »kopiraju« sebe ili one do kojih im je stalo, te da tako svijet napunjavu ljudima-kopijama po svom izboru, ugrožavajući prirodnu repro-

nu, legalizacija eutanazije, nekih vrsta droga, »homoseksualnih brakova« i slični »simptomi« ukazuju ne samo na korjenitu preobrazbu nego i na *postmoderni raspad tradicionalnih etičkih sustava*. Svjestan svega toga suvremeni čovjek živi s osjećajem da nad ljudskom civilizacijom neprestano visi Damaklov mač... koji se svaki čas može spustiti i na ovaj ili onaj način rezultirati njenom propašću.

Rat kroz koji su upravo, nadamo se, prošle Hrvatska i Bosna i Hercegovina, rat u Čečeniji, krvavi pokolji u Ruandi i Alžiru, sukobi na Bliskom Istoku, u Sjevernoj Irskoj, atentati u europskim i američkim gradovima, kao i brojna druga krizna žarišta, ukazuju, čini se, na porast spremnosti na nasilje, na sve veću prisutnost terorizma i fundamentalizma u svjetskim razmjerima i zorno svjedoče o duboko ukorijenjenoj konfliktnosti i suprotstavljenosti unutar svjetskog društva. S druge strane u onim društvima i sredinama zapadnog svijeta gdje nema ratnih sukoba i kojima je svojstveno materijalno blagostanje i situiranost čovjek je nakon svih kušanih svjetskih sreća i užitaka načet prazninom, ravnodušnošću, izživljenošću, vjerskom i općom indiferentnošću<sup>4</sup> te ni i u takvim društvima nije sretan, nego su naprotiv u tim društvenim slojevima postoci suicida i pokušaja suicida najveći<sup>5</sup>. Naočigled svih ovih nabrojanih rana prisutnih u današnjoj civilizaciji vizija sretne svesvjetske ljudske obitelji doima se i nadalje kao pusta želja, kao neostvarivi san i utopija, a obećanja boljeg »novog svjetskog poretka« kao politička retorika. Ima li se dakle u vidu sve ovo, govor o krizi civilizacije itekako je opravdan, premda ta kriza nije posvuda iste vrste i istog intenziteta. Dokumentat »Tertio millennio adveniente« je u pogledu vrednovanja postojeće svjetske situacije uglavnom trijezan i realan, niti previđa probleme niti ih drammatizira, nego u br. 36 npr. konstatira da sadašnje vrijeme »uz mnogo svijetla, predstavlja također ne malo sjena« i poziva kršćane da se pitaju »o odgovornostima što ih i oni imaju u odnosu na zla našega vremena«<sup>6</sup>.

---

dukciju i selekciju kao i evolucijski razvoj *homo sapiensa*. Tako će »izabrani«, strahuje se, bilo da se radi o *novim genijima ili novim tiranima* moći biti umnažani iz generacije u generaciju, a drugi nepravedno umirati a da ne budu niti jednom umnoženi.

<sup>4</sup> Usp. Tertio millennio adveniente – Nadolaskom trećeg tisućljeća, str. 43.

<sup>5</sup> Tako je tisak nedavno objavio redosljed učestalosti suicida u europskim zemljama. Kad su u pitanju muškarci redosljed je: 1. Finska; 2. Austrija; 3. Švicarska; 4. Francuska, a kada su u pitanju suicidi žena slijede: 1. Danska; 2. Finska; 3. Luksemburg; 4. Švicarska; 5. Francuska. Na čelu su očito zemlje tzv. »materijalnog i društvenog blagostanja«. U Francuskoj npr. svake godine samoubojstvo počini oko 11.600 ljudi, usp. Novi list, br. 15684 od 6. ožujka 1997., str. 40.

<sup>6</sup> Usp. Tertio millennio adveniente – Nadolaskom trećeg tisućljeća, str. 43.

## 2. O pomirenju

Polazeći od opisane situacije u svijetu i društvu može se dijagnosticirati ne samo konflikt čovjeka s čovjekom nego i konflikt čovjeka s prirodom, čovjeka s Bogom i napokon čovjeka sa samim sobom. Ali ta mnogolika »zavadenost« ne samo da seže duboko, do u korijene, do u samu narav konkretnoga svijeta nego istovremeno očituje i potrebu jednog temeljnog mirenja, pomirenja na svim tim nabrojenim područjima i razinama. Pomirenje se na ovakvoj pozadini ukazuje kao jedina alternativa, kao jedina šansa da čovjek »s ovu stranu«, unutar povijesti, ostvari visok stupanj skladnog i spašenog života. No ostvariti će ga, kaže papino Pismo u br. 3 i toga se treba sjetiti tim više što se nalazimo u »godini Isusa Krista«, ne po svojoj (ne)moći nego, zahvaljujući utjelovljenju Riječi, koja svijet – prožet elementima kaosa – čini kozmosom, svijetom sklada<sup>7</sup>. Tek kada se ostvari Božji naum, citira papa poslanicu Efežanima (Ef 1,10), da sve – na nebesima i na zemlji bude uglavljeno u Kristu bit će u potpunosti obnovljen svemirski red stvorenja i ostvareno potpuno pomirenje: »Isus Krist je novi početak svega: sve se u njemu pronalazi, biva prihvaćeno i vraćeno Stvoritelju od kojega potječe...«<sup>8</sup>. Bez istinskog pomirenja u snazi Kristova otajstva rovovi ostaju, ponori se produbljuju, rane obnavljaju, nesreća umnožava. Našoj mnogobrojnim sukobima podijeljenoj i unutar sebe suprotstavljenj civilizaciji uistinu je potrebno pomirenje. Pred čovječanstvom koje ne živi pomirenje jest perspektiva rata, sukoba, patnje i propasti. Izuzevši onih koji su svoju »sreću« ionako spremni graditi na nesreći bližnjih, ljudi dobre volje uvijek će istinski čeznuti za pomirenim čovječanstvom na temeljima pravednosti i uzajamne suradnje<sup>9</sup>.

Nije slučajno kao tema Drugog (kršćanskog) sveeuropskog ekumenskog susreta u Grazu, koji će se održati 23.–29. lipnja ove godine, odabrano upravo pomirenje: »Pomirenje – Dar Božji i izvor novoga života«. I prvi sveeuropski ekumenski susret u Baselu 1989. imao je blisku temu: »Mir u pravednosti«<sup>10</sup>. A o brojnim drugim skupštinama, susretima, simpozijima i predavanjima na temu pomirenja u više lokalnim okvirima, u okvirima pojedinih konfesija, naroda, regionalnih i lokalnih zajednica, da se i ne govori. Govor o pomirenju je s jedne strane »u modi« i gotovo da se radi o globalnom trendu. No nije li u smislu biblijske

---

<sup>7</sup> Usp. *isto*, str. 8.

<sup>8</sup> *Isto*, br. 6, str. 12.

<sup>9</sup> U kontekstu govora o pomirenju i oprost u spomenimo nedavno pisanje tiska, da je papa Ivan Pavao II. dosad čak 94 puta tražio oprost za pogreške i nepravde koje su tijekom povijesti činili pape, Katolička Crkva i kršćani općenito. Na popisu se nalaze: križarski ratovi, raskoli Crkve, proces Galileju, nepravde prema ženama, inkvizicija..., usp. *Novi list*, br. 15684 od 6. ožujka 1997., str. 10.

<sup>10</sup> Usp. *Mir u pravednosti*. Završni dokument europskog ekumenskog susreta, Split 1996.

ali i pučke mudrosti to što se o pomirenju želi toliko govoriti možda i najbolji pokazatelj njegova nedostajanja, to jest pokazatelj koliko čovjek osjeća potrebu i pomanjkanje pomirenja u sebi i oko sebe? Ipak paralelno s time postoji s druge strane i posve drugačije zapažanje: nezainteresiranost mnogih suvremenika za govor o pomirenju. Radi li se o prezasićenosti ljudi teoretiziranjem, moraliziranjem i teologiziranjem na tu temu, što – kao uostalom i kod svake prevelike dozi- ranosti – može pomalo već početi »ići na živce«, ili je pak riječ o pomanjkanju svijesti za aktualnost i važnost pomirenja u vlastitom životu, odnosno o »otvrdloj savjesti« koja uopće ne osjeća potrebu pomirenja?

Razmišljajući o potrebi pomirenja, Heinz Günther Stobbe, münsterski eku- menist, koji je prošlog ljeta boravio u Zagrebu i dao intervju za »Glas Koncila« kaže: »Kada se pitamo trebamo li pomirenje i koliko, tada jedini odgovor može biti: Ovisi o tome jesu li ljudi doživjeli tešku nepravdu koja nikad nije okajana. Jesu li ljudi počinili teški grijeh koji nikad nisu pokajali. Drugim riječima jedno društvo treba onda pomirenje kada u njemu postoje žrtve i krivci koji nepomireni stoje jedni nasuprot drugima, jer krivci ne osjećaju krivnju ili je niječu pa stoga žrtve ne mogu ni oprostiti ni zaboraviti«<sup>11</sup>.

Pojam pomirenja veoma je obuhvatan i može se odnositi na različite sadržaje. Može se govoriti o pomirenju kao sakramentu (ispovijed), o pomirenju nakon posvađanosti ili sukoba između dvaju individualnih ili kolektivnih subjekata, o pomirenju kao Kristovom i kršćanskom imperativu ili pak o pomirenju kao sociološko-socijalnoj i(li) psihološkoj potrebi čovjeka i čovječanstva. Mogli bismo naravno pomirenje promatrati i s brojnih drugih vidova, od teološkog i ekumen- skog do političkog i ekološkog. Kao i sukob tako i proces pomirenja može biti između pojedinaca i skupina unutar jednog društva ili naroda ili pak između raz- ličitih država i naroda.

Nakon iskustva rata kod nas se u Hrvatskoj kao i u Bosni i Hercegovini ne može o pomirenju govoriti samo na teoretskoj i načelnoj razini, zanemarujući kontekst surove ratne zbilje kroz koju smo prošli. Nadlijetanja aviona, eksplozije granata i fijukanje metaka koji žele ubiti usadilo je u ovdašnjeg čovjeka osjećaj egzistencijalne ugroženosti od strane prepoznatljivih mrzitelja i sijača smrti. De- seci i stotine tisuća mrtvih i ranjenih svjedoče o tome da osjećaj egzistencijalne ugroženosti nipošto nije umišljen i nije puka predrasuda, kako bi se ponekad mo- gło zaključiti iz govora i pisanja ponekih stranih ali i domaćih tumača naše stvar- nosti, čime ne dovodimo u pitanje njihovu dobronamjernost.

Jedan od najelementarnijih načina zaštite od drugoga jest izbjegavanje dru- goga, izolacija drugoga od sebe i sebe od drugoga, razgraničenje vlastitoga živo-

<sup>11</sup> Iz predavanja održanog u »Europskom domu« u Zagrebu, u proljeće 1996.

tnoga prostora od životnog prostora onoga koji ugrožava moj opstanak. Zato je razumljivo da će ljudi koji (na sreću) nemaju iskustvo napadnutosti vlastitog života drugačije govoriti i o pomirenju i o suživotu nego li oni čiji je život izravno u pitanju. Pri tome će se nerijetko prvi čuditi što je drugi nespričan prihvatiti tako očigledne ljudske i kršćanske vrednote kao što su pomirenje ili dobrosusjed-ska suradnja, a drugi će se također sa svoje strane čuditi kako ga prvi može gurati na pomirenje ako mu istovremeno ne može dati jamstvo i sigurnost da mu život neće biti napadnut po onome s kojim se treba pomiriti. Premda je prvi preduvjet pomirenju prestanak ugrožavanja, ponekad kao da se od žrtve očekuje da pristane na pomirenje bez zaštite. Uz oprost i pomirenje vezani su i pravednost, i pamćenje događenoga, i priznanje krivice, i kajanje i spremnost da se počinjeno zlo nadoknadi. Držim da bi svaki teološki govor o pomirenju kao i svaka crkvena praksa naviještanja pomirenja trebali imati u vidu ove mnogovrsne sastavnice procesa pomirenja, koje bi se možda mogle sažeti u načelo da nema pomirenja bez pravednosti.

Stoga raduje kada u prvom nacrtu Dokumenta Druge europske ekumenske skupštine u Grazu čitamo: »Svjesni smo, da je pomirenje postala često zlouporabljivana riječ. Korištena je da bi se uljepšali odnosi opterećeni krivnjom i da bi se razastro plašt popustljive šutnje nad događajima, koji bi bili potrebni kritičkog podastiranja. Pomirenje koje zaslužuje svoje ime ne može se imati bez istine i poštenja...

Zapovijed je ljubavi prema istini, utvrditi da su na ovom kontinentu krivnja i povreda, zlouporaba moći i poniženje vrlo različito razdijeljeni. Tijekom stoljeća manji su narodi bili podjarmljeni i progonjeni od većih, tako da su nerijetko morali strahovati ne samo za svoja temeljna ljudska prava nego i za svoje pravo postojanja...

Ove duboke razlike između počinitelja i žrtava treba uvažiti, da se ne bismo u ime pomirenja učinili krivim zbog novih povreda. Zov na pomirenje zato počinitelje i žrtve i pogađa na različit način...«<sup>12</sup>

U *Nacrtu* se izričito kaže da govorom o pomirenju kršćani ne smiju posredovati dojam da bi »stara nepravda trebala biti zaboravljena« te da treba uvažavati to da »neke rane, koje su kršćani zadali do danas nisu mogle biti izliječene i da stav oprosta ne može i ne smije biti *zahtijevan* od žrtava nepravde«<sup>13</sup>. Naglasak je na ovome »*zahtijevan*«. Istinsko i iskreno pomirenje se dakle ne može postići po nalogu ili po narudžbi, umjetno. Ono je proces i stoga unatoč raspoloživosti može tražiti svoje dulje ili kraće vrijeme.

---

<sup>12</sup> Iz *Prvog nacrtu* radnog dokumenta »Pomirenje – Božji dar i vrelo novog života« za 2. europsku ekumensku skupštinu u Grazu 23.–29. lipnja 1997., točke 6 i 8.

<sup>13</sup> Usp. *isto*, točka 51.



No hoće li ova načela iz nacrtu dokumenta – koji će na proljeće postati službeni dokumenat sveeuropskog, dakle i katoličkog i »nekatoličkog« kršćanstva – biti ispravno primjenjena kada se radi o konkretnim slučajevima počinitelja i žrtava, drugo je pitanje, budući da ni sam nacrt ne nalazi uvijek »najsretnije« izričaje pri opisivanju zbivanja na našim prostorima.<sup>14</sup> Ipak, budući da se radi samo o »nacrtu« koji je dostavljen svim delegacijama na doradu i budući da je Delegacija HBK već uputila svoje prijedloge za izmjene i dopune nadamo se da će one biti prihvaćene i da će konačni dokumenat omogućiti punu identifikaciju katolika i drugih kršćana u Hrvatskoj sa sadržajem toga dokumenta o pomirenju.

Ne samo nacrt za predstojeću skupštinu u Grazu nego i drugi ozbiljniji dokumenti o pomirenju izbjegavaju idealizirani pristup i naglašavaju da se pomirenje treba gledati i misliti skupa s pravednošću. Tako će npr. II. Njemačka ekumenska skupština održana u Erfurtu od 13.–16. lipnja prošle 1996. godine na temu: »Tražiti pomirenje – steći život« reći da »govor o pomirenju često biva zlouporabljen, da bi se uljepšali i učvrstili nepravedni odnosi«<sup>15</sup>. Pomirenje koje bi bilo krinka, koje bi služilo zataškavanju, koje bi bilo prepreka ispravljanju nepravde, koje bi se nudilo kao alternativa zalaganju za obespravljene i nepravdom pogođene, takvo pomirenje ne bi bilo pomirenje u biblijskom i kršćanskom smislu riječi, nego bi se pretvorilo u ideologiju sa zakulisnim računima<sup>16</sup>.

Treba dakle imati u vidu i kod propovijedanja i kod zagovaranja pomirenja da govor o pomirenju kod nas – kada ne biva smješten u konkretni povijesni kontekst, kada ne vodi računa o iskustvu životne ugroženosti kojom su mnogi naši ljudi bili izravno pogođeni u ratu – može iritirati odnosno može biti doživljen kao površno fraziranje i neozbiljno moraliziranje.

### 3. O ekumenizmu

#### *a) Ekumenska dimenzija u dokumentu »Nadolaskom trećeg tisućljeća«*

Sadašnji papa u pogledu ekumenizma očigledno želi ostati na liniji II. Vatikanskog sabora, koji je – kako je poznato – ne samo posvetio poseban dekret ekumenizmu (*Unitatis redintegratio*), nego je i sve druge dokumente donosio uzimajući pri tom u obzir i ekumenski kontekst. Jednako kao i Pavao VI., koji je

<sup>14</sup> Tako se u točki 3. *Prvog nacrtu* govori da je u bivšoj Jugoslaviji izbio »građanski rat« između »Srba, Hrvata i Bošnjaka«, konstatira »erupciju mržnje« »koja se hrani iz kaverni starih bolesti i osvetničkih osjećaja«, iako tom motivacijom agresorska strana samo pokušava prikriti stvarni uzrok rata, ostvarenje svojih velikonacionalnih ambicija.

<sup>15</sup> *Una sancta*, 3/96., str. 203.

<sup>16</sup> *Usp. isto.*

budno pazio da duh ekumenizma, definitivno afirmiran na Saboru, bude i po njegovom pontifikatu očuvan, njegovan i razvijan, tako i Ivan Pavao II. posvećuje puno pažnje ekumenizmu, često govori o njemu i naziva ga jednim od pastoralnih prioriteta svojega pontifikata<sup>17</sup>. To je uočljivo ne samo po nizu eksplicitno ekumenskih dokumenata koji su doneseni zadnjih godina, kao što su npr. *Novi ekumenski direktorij*<sup>18</sup>, *Ut unum sint* i *Orientalis lumen*<sup>19</sup>, nego i po prožetosti svih ostalih dokumenata i papinih nastupa ekumenskom dimenzijom, od enciklika i apostolskih pobudnica i pisama sve do njegovih govora prigodom pastoralnih pohoda recimo Hrvatskoj ili govora pripremljenih za namjeravani dolazak u Sarajevo 1994<sup>20</sup>. Može se s pravom reći da se svi dokumenti koji se pojavljuju nakon Drugog vatikanskog sabora, stvaraju i pod ekumenskim vidom, tj. vodi se računa kako katoličke pastirsko-učiteljske izjave sa svakog pojedinog područja, kojeg dotični dokument zahvaća, izgledaju u općekršćanskom kontekstu, iz kuta drugih kršćanskih Crkava pa i drugih religija<sup>21</sup>. Zašto je to važno? – Pa između ostaloga i zbog toga što pokazuje da su katolici u svijetu, naravno i u Vatikanu, premda pripadaju najmnogoljudnijoj konfesiji i religiji, postali duboko svjesni da kršćanstvo ne sačinjava samo katoličko kršćanstvo, da svijet u kojem živimo nije ekskluzivno katolički svijet, da se čovječanstvo ne sastoji samo od katolika, da je stvarnost od koje se danas mora u svemu polaziti i multikonfesionalna i multireligijska.

Ekumenizam je, kao znak vremena, našao vidno mjesto i u papinom Pismu *Tertio millennio adveniente*. Ekumenskoj tematici posvećen je čitav broj 34, ali se ekumenski značajne misli može naći diljem čitavoga dokumenta.

Tako u broju 16 papa kaže da je »među najžarčim molbama« u povodu približavanja tisućljeća molitva Crkve »da poraste jedinstvo među svim kršćanima različitih konfesija sve do ostvarenja punog zajedništva«. On želi da ovaj jubilej »bude pogodna prilika za plodnu suradnju u povezivanju tolikih stvari koje nas ujedinjuju, a kojih je sigurno više od onih koje nas dijele«. Iznosi i prijedlog da se »postigne i ekumenski sporazum u pripremi i ostvarivanju Jubileja!«, tj. da

<sup>17</sup> Usp. »Ut unum sint« (»Da budu jedno«), br. 99., gdje papa citira svoj govor kardinalima i Rimskoj kuriji od 28. lipnja 1985., u: Ivan Pavao II, *Ut unum sint – Orientalis lumen*, Zagreb 1995., str. 108.

<sup>18</sup> Usp. hrv. prijevod: Papinsko vijeće za promicanje jedinstva kršćana, Direktorij za primjenu načela i normi o ekumenizmu, IKA, Zagreb 1994.

<sup>19</sup> Usp. hrv. prijevod: Ivan Pavao II, *Ut unum sint. Orientalis lumen*, Dokumenti 104, KS, Zagreb 1995.

<sup>20</sup> Usp. Papa IVAN PAVAO II., Govori u Hrvatskoj 10. i 11. rujna 1994., Dokumenti 100, KS, Zagreb 1994., gdje su objavljeni i govori koje je papa namjeravao održati u Sarajevu 1994.

<sup>21</sup> Možda se o tome ne vodi uvijek onoliko računa koliko bi neki željeli, ali se vodi računa, (mogli bi se proučiti svaki pojedini dokument pod tim vidom) te dakle vrijedi ocjena da se pri donošenju dokumenata uzima u obzir i ekumenska dimenzija.



Crkve uz vlastite programe izrade i ostvare zajednički program obilježavanja velikoga Jubileja. Drži da bi time Jubilej imao veću snagu i posvjedočio svijetu »odlučnu volju svih Kristovih učenika da što prije postignu puno jedinstvo u sigurnosti da 'Bogu ništa nije nemoguće'«<sup>22</sup>. Bi li ovaj zajednički ekumenski program pripreme i ostvarenja Jubileja, koji papa predlaže Crkvama na svjetskoj razini, mogao biti zajednički pripremljen i na razini Crkava u Hrvatskoj, barem u nekim područjima suradnje? Računa li se nešto u tome vidu?

U broju 19 dokument ističe da se II. Vatikanski sabor »otvorio kršćanima drugih konfesija, pripadnicima drugih religija, svim ljudima našega vremena«, te da se ni na jednom saboru »nije govorilo takvom jasnoćom o jedinstvu kršćana, o dijalogu s drugim nekršćanskim religijama...«<sup>23</sup>

Sam papa u broju 24 otkriva »ekumensku strategiju« svojih hodočašća i kaže: »Hodočašća su postala sistematska, dostižući sve mjesne Crkve na svim kontinentima, s jednom pažljivom brigom za razvoj ekumenskih odnosa s kršćanima drugih vjeroispovijesti«<sup>24</sup>. Potom nabraja da su pod ekumenskim vidom od posebne važnosti bili njegovi posjeti Turskoj, Njemačkoj, Engleskoj i Walesu, Škotskoj, Švicarskoj, Skandinavskim i Baltičkim zemljama, a kao jedan od predstojećih željenih ciljeva koji su od posebne ekumenske važnosti papa imenuje i »Sarajevo u Bosni i Hercegovini«<sup>25</sup>.

U br. 34, koji je kako rekospo čitav posvećen ekumenizmu, Sveti otac među »grijehe koji traže veću obvezu pokore i obraćenja« kao sigurne uvrštava i one »koji su nanijeli štetu jedinstvu što ga je Bog htio za svoj Narod«. Ističe da je tisućljeće koje sada završava, više nego prvo, bilo tisućljeće bolnih razdora koji su sablazan svijetu i da se Crkva sada na kraju tisućljeća »mora obratiti žarkom molitvom Duhu Svetomu, zazivajući od njega milost jedinstva kršćana«, jer »dostizanje toga cilja ne može biti samo plod ljudskih, iako nužnih napora«. Sveti Otac poziva da se u pogledu nastojanja oko jedinstva provode »naznačene upute Koncila i susljednih dokumenata Svete Stolice«. Potiče na »primjerene ekumenske inicijative« koje će pridonijeti »da se za Veliki jubilej možemo predstaviti, ako ne potpuno ujedinjeni, barem puno bliže nadilaženju podjela drugog tisućljeća«<sup>26</sup>.

Budući da *Tertio millennio adveniente* nije dokumenat čija bi primarna tematika bio ekumenizam, pogrešno bi bilo očekivati da papa u njemu ulazi šire u ekumensku problematiku i čini neke posebne ekumenske iskorake. No kao što smo vidjeli, papa ni u njemu ne propušta ukazati na značaj i potrebu svekatolič-

<sup>22</sup> Usp. *Tertio millennio adveniente*, str. 23.

<sup>23</sup> Usp. *isto*, str. 26.

<sup>24</sup> Usp. *isto*, str. 31.

<sup>25</sup> Usp. *isto*, str. 31.

<sup>26</sup> Usp. *isto*, str. 40–41.

kog i svekršćanskog nastojanja oko jedinstva u ovo vrijeme hoda ususret novom tisućljeću.

b) O »krizi ekumenizma«

Ekumenizam je u Katoličkoj Crkvi intenzivnije i na općoj razini zaživio s Drugim vatikanskim saborom, što znači da iza sebe ima već tridesetogodišnju povijest. Kako vrednovati ekumenske rezultate u tome razdoblju?

Činjenica jest da se danas, u kontekstu govora o tzv. *postmodernoj*, govori i piše o »zimi ekumenizma«<sup>27</sup> i o njegovoj krizi. Tome su naročito skloni »ekumenski nestrpljivci« koji takve dijagnoze najčešće ne daju zlonamjerno nego govoreći o dosad ostvarenim minimalnim ekumenskim rezultatima, o ekumenskom mrtvilu i o perpetuiranju dijaloga, time zapravo najčešće dobronamjerno žele dati nove impulse, potičaje bržem ekumenskom hodu. Zato takve procjene treba uzimati s određenom dozom opreza.

Je li dakle ekumenizam danas u krizi ili nije? Možda jest onoliko i onako koliko i kako su Crkva i kršćanstvo u krizi, koliko i kako je civilizacija u krizi...

S jedne strane nedvojbeno je da će raznovrsne i višedimenzionalne krize Crkve, svijeta i civilizacije morati imati svoj odraz i na ekumenizam. Politički događaji, kulturna, društvena, ekonomska pa čak i tehnička i informatička prožimanja utjecat će na intenzivnost i kakvoću ekumenskog gibanja, bilo da ga potiču, bilo da ga koče, bilo da ga mijenjaju<sup>28</sup>. No s druge strane ekumenizam nije samo bespomoćna, pasivna žrtva vanjskih čimbenika i utjecaja, budući da je njegova bit s onu stranu nacionalnoga, političkoga i ekonomskoga, budući da je njegova srž u sferi crkvenoga i duhovnoga. Upravo za nas katolike i kršćane u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koji spominjanje ekumenizma neizbježno vezujemo s onima koji bi nam – pojednostavljeno rečeno – trebali biti najbliži ekumenski i dijaloški partneri, a koje smo tijekom ovoga rata nerijetko iskusili kao agresore, kao otimače naših teritorija i uništitelje naših života i našega dobra, veoma je važno naglasiti autonomiju ekumenizma u odnosu na vanjske čimbenike. Tako će pokojni dr. Josip Turčinović reći: »Ekumenizam po sebi ne ukida razlike, a još manje rješava npr. nacionalno pitanje ako je ono implicitno uključeno u međuvjerske odnose. Ekumenizam nema ključ ni za rješavanje ekonomskih pitanja ili političkih pitanja. Sva ta pitanja se rješavaju na svojim razinama i svojim me-

<sup>27</sup> Usp. *The Tablet*, od 13. siječnja 1990., str. 35, u: E. I. Cassidy, *Welche nächste Schritte in der Ökumene sind überfällig, realisierbar und wünschenswert?*, u: *Una sancta*, 51(1996.) br. 2, str. 113.

<sup>28</sup> Usp. *Krise und Herausforderung der ökumenischen Bewegung. Eine Stellungnahme des Instituts für ökumenische Forschung*, u: *Una sancta*, 49(1994.) br. 2, str. 276–277.

todama: ekonomska ekonomski, politička politički, nacionalna nacionalno. A ekumenizam je bitno religiozno gibanje.«<sup>29</sup> Upravo zato što je ekumenizam bitno religiozna stvarnost tezu: »Ekumenizam je kod nas mrtav« smijemo vrednovati samo kao parolu neupućenih. Jer tko god ima u vidu višedimenzionalnost ekumenizma i brojnost njegovih sastavnica<sup>30</sup> među kojima one duhovne i molitvene ni pošto ne zauzimaju posljednje mjesto, složit će se da dokle god i jedna jedina kršćanska duša želi jedinstvo (kao što ga je želio Isus), dokle god jedna jedina kršćanska duša moli za jedinstvo (kao što je molio Isus<sup>31</sup>), ekumenizam barem kao duhovna stvarnost neće biti mrtav.

*c) Koliko je do sada učinjeno na polju ekumenizma?*

Nalazimo posve oprečne odgovore na ovo pitanje: od onih koji misle da nije ostvareno gotovo ništa značajnijega, do onih koji drže da je najveći dio ekumenskog puta već iza nas. Možda su na neki način u pravu i jedni i drugi. S jedne strane lako je uočiti da je ekumenski pokret upravo nakon II. vatikanskog sabora urodio mnogim plodovima. Ne samo da su katolici i pravoslavni uklonili anateme iz 1054., ne samo da papa danas za Lutherove sljedbenike više nije »Antikrist« nego svjedok evanđelja i vršitelj Petrove službe<sup>32</sup> nego je i raskol među mnogim Crkvama već stvar prošlosti... Ali i ondje gdje su Crkve još odijeljene, gdje još ne postoji »communicatio in sacris«, svijest o zajedništvu u onome što je bitno porasla je kao nikada ranije i ide se prema tome da to bude vidljivo i u konkretnom životu Crkava. Zato se pristup koji nema u vidu ove uspjehe ekumenskog pokreta nego govori samo o zimi, o krizi ili čak o smrti ekumenizma čini odviše dramatičnim i neopravdanim. U svome Pismu *Nadolaskom trećeg tisućljeća*, i Sveti Otac priznaje uspjehe dosadašnjeg ekumenskog pokreta. On kaže: »Naročito poslije Drugog vatikanskog koncila poduzete su mnoge ekumenske inicijative velikodušno i revno: može se reći da je čitava djelatnost mjesnih Crkava i Apostolske Stolice u ovim godinama usvojila ekumenski duh. Papinsko vijeće za promicanje jedinstva kršćana postalo je jedan od najvažnijih pokretačkih centara procesa prema punom jedinstvu«<sup>33</sup>. No papa istovremeno realno gleda i put koji je još preostao do punog jedinstva te poziva kako na nastavljanje doktrinalnog dijaloga tako i na ekumensku molitvu<sup>34</sup>.

<sup>29</sup> Usp. *Živo vrelo*, Zadar, br. 18/1992., str. 25.

<sup>30</sup> Spektar tih sastavnica seže od susreta crkvenih predstavnika do službenih teoloških komisija.

<sup>31</sup> Usp. Iv 17, 20–23.

<sup>32</sup> Usp. Heinrich LEIPOLD, Papstamt und Petrusdienst aus evangelischer Sicht, u: *Una sancta*, 51 (1996), br. 2, str. 157.

<sup>33</sup> Usp. *Tertio millennio adveniente*, br. 34, str. 40–41.

<sup>34</sup> Usp. *isto*, str. 41.

S jedne strane dakle plodovi i rezultati su očigledni, ali s druge strane ipak se mora priznati da se kod mnogih kršćana i ekumenskih djelatnika postupno pokazuju sve vidljiviji znaci zamora i frustracije. Sam predsjednik Papinskog Vijeća za promicanje jedinstva kršćana, Kardinal Cassidy, će reći: »... Iz svoga vlastitoga šestogodišnjega iskustva kao predsjednika Papinskoga vijeća za promicanje jedinstva kršćana moram reći, da me brine prisutnost izvjesne frustracije naročito na mjesnoj razini: Čini se da se dokumenti bez konca gomilaju, susreti događaju, lijepe riječi govore, bez da se postiglo išta vrednijega«. Dio frustracija Kardinal Cassidy pripisuje pomanjkanju informacija o ekumenskom napretku postignutom kroz proteklih 30 godina, a dio nerazumijevanju ekumenske metode, koja – polazeći od onoga što različite strane imaju zajedničko – nastoji korak po korak sazidati sigurnu teološku bazu, na kojoj će se moći tretirati teška pitanja nauka i discipline koja još razdvajaju Crkve. Premda je postojeća frustracija, prema Predsjedniku Papinskoga Vijeća za promicanje jedinstva kršćana, posljedica nedovoljne upućenosti u ekumensku stvarnost, ipak ju – kaže on – treba »vrlo ozbiljno uzeti, jer bi mogla usporiti naše ekumensko hodočašće«<sup>35</sup>.

Polazeći od ekumenske situacije u Švicarskoj i zemljama zapadne Europe puno radikalnija i na rubu karikiranja jest kritika ekumenske sporosti i neuzimanja u obzir činjeničnog stanja u vjerničkoj bazi koju daje Heinz Rügger, opunomoćenik za ekumenizam švicarskog Evangeličkog saveza Crkava: »Čini mi se da se mnoge rasprave 'službenih' ekumenskih gremija odvijaju više ili manje ne vodeći računa o crkvenoj i religioznoj stvarnosti kakvu faktično imamo. Tu raspravljaju ekumenski eksperti (većinom ljudi u drugoj polovici života s akademskim i crkvenim posvetama) o kojekakvim finoćama teoloških razlika među idealnotipičnim teološkim pozicijama, kako ih se može čitati u konfesionalnim udžbenicima, a da pri tome uopće ne primjećuju da se narod Crkve već odavna rastao iz tih teoloških pozicija ili se u svakom slučaju s njima tek djelomično poistovjećuje. Tu se teološki korifeji i crkvene eminencije hrvaju oko toga bi li se pod izvjesnim uvjetima i u opravdanim iznimnim slučajevima zbog pastoralnih prosudbi nekako moglo uzajamno udijeliti zajedništvo posljednje večere – a čini se da ne zapažaju, da se posvuda u bazi, u grupama, crkvenim zajednicama i župama upravo to euharistijsko zajedništvo već poodavno prakticira kao samo po sebi razumljivo. Tu formuliraju učene ekumenske komisije visokodiferencirane prijedloge rješenja za probleme, koji najveći dio vjernika, župnika i župnica iz baze niti imaju niti mogu razumjeti. Nikakvo čudo«, zaključuje ovaj evangeličko-reformirani teolog, »da je zanimanje za ekumenizam – točnije: zanimanje za ovu vrst tradicionalnog interkonfesionalnog ekumenizma – zadnjih godina masivno opalo! Za-

<sup>35</sup> E. I. CASSIDY, *Welche nächste Schritte in der Ökumene sind überfällig, realisierbar und wünschenswert?*, u: *Una sancta*, 51(1996.) br. 2, str. 113.

nimljiv i relevantan ekumenizam je samo ondje, gdje biva vidljivo, da u njemu dolazi do izražaja današnja stvarnost s njenim iskustvima i razvojem, njenim protivrječnostima i napetostima, njenim izazovima i nedoumicama»<sup>36</sup>.

I nama je pitati se je li na našim terenima na polju ekumenizma učinjeno ono što je bilo moguće? Postoje već čitavi članci i studije koje analiziraju ekumensku otvorenost Katoličke Crkve u Hrvata<sup>37</sup>. Moj je osobni dojam »da se Katolička Crkva u Hrvata u pogledu ekumenske i dijaloške orijentacije u načelu ni u čemu bitno ne razlikuje od pozitivnog usmjerenja katoličke Crkve u ostalim krajevima svijeta. No kako se ekumenizam i dijalog uvijek ostvaruju u konkretnim prilikama, koje u pojedinim sredinama i povijesnim okolnostima mogu biti objektivno povoljnije ili nepovoljnije za značajnije pomake, uočljivo je da Katolička Crkva u Hrvata u svome nastojanju oko dijaloga sa najbližim ekumenskim i dijaloškim partnerom, Srpskom Pravoslavnom Crkvom, nailazi na neke prepreke i poteškoće, koje u drugim sredinama u svijetu uglavnom ne postoje ili su manje izražene«. Stoga će navedeni ekumenski i dijaloški rezultati između Katoličke Crkve u Hrvata i Srpske Pravoslavne Crkve, premda možda skromniji od onih u nekim drugim sredinama kršćanskoga svijeta, upravo stoga jer su ostvareni unatoč postojećim preprekama, imati posebnu vrijednost, pri čemu naravno ne treba zaboraviti da se ekumenizam i dijalog na ovim prostorima ne smiju svoditi samo na relacije Katolička Crkva u Hrvata – Srpska Pravoslavna Crkva.

Zaključno: Je li ekumenizam u svijetu i kod nas u krizi i je li do sada ostvario puno ili malo ovisit će na koncu o mjerilima koje postavlja svaki pojedini vrednovatelj, te će se stoga i njihove ocjene razlikovati u većoj ili manjoj mjeri. Jedni će optimistički upućivati na već postignute rezultate i konstatirati naš prijelaz iz ekumenske u postekumensku, iz konfesionalne u postkonfesionalnu eru, dok će drugi imati osjećaj da Crkve nepotrebno pa i neodgovorno oklijevaju i zapravo još uvijek tapkaju u predekumenskoj eri.

Ono što je neosporno jest da već postoji nešto što je ekumensko nastojanje ostvarilo i što je zalog i predokus željenoga jedinstva. Kao takvo ono što je ostvareno istovremeno je i veoma dragocjeno i privremeno. Premda vrijedno, ono nije konačno. Ostvareno nas također podsjeća da ni ono što još nije ostvareno, ono što

<sup>36</sup> Usp. H. RÜEGGER, Ökumene angesichts zunehmender innerkirchlicher Pluralisierung, u: *Una sancta*, 49 (1994.) br. 3, str. 330.

<sup>37</sup> A. ŠKVORČEVIĆ, Katolička Crkva u Hrvatskoj i ekumenizam, u: *Bogoslovska smotra*, 65 (1995.), br. 3–4, str. 513–540; J. ZEČEVIĆ, Ekumenska i dijaloška otvorenost Katoličke Crkve u Hrvata, u: *Dijalog*, Zagreb–Mainz 1996., str. 289–308; J. ZEČEVIĆ, Multikonfesionalnost hrvatskoga društva i ekumenska nastojanja Crkve u Hrvata do domovinskog rata, u: *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, Zagreb 1996., str. 17–31; A. ŠKVORČEVIĆ, Mirotvorna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tijekom domovinskog rata, u: *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, Zagreb 1996., str. 33–47.

nas još razdvaja, također nije konačno nego privremeno i da biva prevladavano nekad bržim nekad usporenijim korakom. Stoga i ekumenski pokret u Crkvi, novom izabranom narodu Božjem, biva uspoređivan s Izlaskom Izraela, prvog izabranog naroda Božjega, koji probijajući se kroz nevolje hodi prema obećanoj zemlji. Radi se o dugotrajnom i zahtjevnom hodu s onu stranu očekivanja i nastojanja samo jedne jedine generacije, o hodu koji ne ide uvijek pravocrtno i pregležno, nego često krivudavo, radi se o hodu koji doživljava i svoje zvjezdane i svoje krizne trenutke<sup>38</sup>.

U pogledu ekumenizma u našim područjima također vrijedi da se na polju ekumenskog gibanja ne može nikada učiniti »dovoljno« te nam je – zbog složenosti prilika kod nas – svima, na svim stranama, uz puno dobre volje potrebno objektivno i pošteno preispitivanje osobnoga nastojanja oko ekumenske i dijaloške kulture i otvorenosti. Po našem božanskome Učitelju, Isusu Kristu, svi smo pozvani pridonijeti da uvjeti za međukonfesionalni i međureligijski dijalog i suradnju unutar hrvatskog društva i naše mlade hrvatske države – a i sa susjedstvom – na prijelazu tisućljeća mogu biti još povoljniji.

### *Zusammenfassung*

#### *ÖKUMENISMUS UND VERSÖHNUNG IM KONTEXT DER KRISE DER ZIVILISATION*

*Vom theologischen Gesichtspunkt ausgehend und sich vor allem auf das Dokument »Tertio millennio adveniente« stützend, identifiziert der Verfasser zunächst die Merkmale der Situation in der Welt am Ende des zweiten Jahrtausends. Die Frage, ob die aktuelle Rede von einer Krise der Zivilisation und von ihrem Untergrang berechtigt ist oder nicht, wird mit der Feststellung beantwortet, da solche Rede aus rein millenaristischen Gründen und Erwartungen sensationalistisch und nicht berechtigt ist. Von der Tatsache jedoch ausgehend, da die Mittel der Selbstdestruktion der Menschheit heute unvergleichbar mächtiger sind als je in der Geschichte, hält der Verfasser die Gefahr des Untergangs der Zivilisation durchaus für real.*

*Im zweiten Teil wird das Bedürfnis nach Versöhnung in der vielfach unversöhnten Welt behandelt. Es wird unter anderem festgestellt, da jede theologische Rede über die Versöhnung wie auch jede kirchliche Verkündigung der Versöhnung die vielen Bestandteile des Versöhnungsprozesses vor Augen haben soll, da mit der Vergebung und Versöh-*

---

<sup>38</sup> Usporedba u: *Krise und Herausforderung der ökumenischen Bewegung. Eine Stellungnahme des Instituts für ökumenische Forschung*, u: *Una sancta*, 49(1994.) br. 2, str. 301.



nung auch die Gerechtigkeit, die Anerkennung der Schuld, die Reue, die Bereitschaft das gemachte Übel wiedergutzumachen, soweit es möglich ist..., verbunden sind.

Hinsichtlich der häufigen Rede über die Krise des Ökumenismus wird es im dritten Teil festgestellt, da Ökumenismus heute nur in dem Ma und in der Weise in Krise ist, wie auch die Kirche und das Christentum, die Zivilisation und die Menschheit, selbst in Krise sind. Es ist einerseits offensichtlich, da die vielen verschiedenen Krisen der Welt und der Gesellschaft ihren Einflu auf die Intensität und die Qualität der ökumenischen Bewegung haben, andererseits aber ist Ökumenismus durchaus nicht allein durch solche äußere Faktoren bedingt, da sein Wesen jenseits des Politischen, des Nationalen, des Wirtschaftlichen... ist. Weil Ökumenismus in erster Reihe eine religiöse Wirklichkeit ist, hält der Verfasser die These Ökumenismus sei tot! als eine Simplifikation der unzureichend Informierten. Jeder, der die Vielschichtigkeit und die Mehrzahl der Bestandteile der ökumenischen Bewegung im Blick hält, – unter welchen geistlicher Ökumenismus und das ökumenische Gebet nicht am letzten Platz stehen –, wird wissen, da solange auch eine einzige christliche Seele die Einheit wünscht (so wie sie Christus selbst gewünscht!) und für die Einheit betet (so wie Christus selbst gebeten!), wird man Ökumenismus nicht als tot betrachten dürfen.

Schlüsselworte: Ökumenismus, Versöhnung, Krise der Zivilisation, apokalyptischer Sensationalismus, Postmoderne, Dialog, konfessionelle Beziehungen.